

Jezik i religija kao temelj crnogorskog nacionalnog identiteta

Domagoj Marić

Sažetak

Cilj je rada istražiti probleme emancipacije crnogorskog jezika i autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve kao ključnih nositelja crnogorskog nacionalnog identiteta, ali i kao kategorija koje ukazuju na duboku podijeljenost crnogorskog društva. Nakon kratkog pregleda crnogorske povijesti i analize rezultata popisa stanovništva u posljednjih pedeset godina u poglavlju o crnogorskom jeziku prikazan je još uvijek nedovršeni proces implementacije standardnoga jezika. Poseban je naglasak stavljen na recepciju Petra II. Petrovića Njegoša i donedavnu ulogu dviju suprotstavljenih nacionalnih akademija znanosti, čije je postojanje između ostalog pridonijelo onemogućavanju istinske provedbe jezične standardizacije. U poglavlju o Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi razrađeni su argumenti u prilog postojanja Crnogorske pravoslavne crkve, kao i argumenti njezinoga glavnog osporavatelja, Srpske pravoslavne crkve, uz navođenje utjecaja templara kao primjera zajednice koja je lokalnoj pravoslavnoj crkvi dala snažan pečat.

Ključne riječi: crnogorski nacionalni identitet, crnogorski jezik, jezična standardizacija, autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva.

Uvod

Iako su zbivanja u jugoistočnoj Europi od raspada SFRJ pobuđivala pozornost međunarodnih i domaćih istraživača iz domene međunarodnih odnosa i drugih društvenih znanosti, većina znanstvenog i publicističkog interesa bila je posvećena ratnom i poslijeratnom razdoblju na područjima izravno zahvaćenima ratom. U tom je kontekstu Crna Gora kao članica SR Jugoslavije te zatim Srbije i Crne Gore do 2006., odnosno do proglašenja neovisnosti, u pravilu ostajala izvan interesa međunarodne javnosti.¹

¹ Bieber (2003b: 7) navodi da je i za vrijeme SFRJ Crna Gora bila izvan fokusa interesa zapadnih novinara, znanstvenika i publicista, što dovodi u vezu s malom površinom i brojem stanovnika. Interes Zapada za Crnu Goru izostao je i devedesetih godina prvenstveno zato što su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije zaobišli Crnu Goru. Stoga se za Crnu Goru može reći da je devedesetih godina bila najstabilnija među bivšim republikama SFRJ (Bieber, 2003a: 38), pri čemu bi jedini značajniji događaj na političkoj sceni bilo Đukanovićevo distanciranje od Miloševića i predsjednički izbori iz 1997. (Pavlović, 2003: 94).

Zemlju čiji je BDP nakon proglašenja neovisnosti zabilježio rast od čak 10,7 posto i koja je od obnove neovisnosti iz 2006. do 2017. postala punopravna članica Sjevernoatlantskog saveza u osnovi karakterizira snažna podijeljenost između prosrpske i procrnogorske skupine, od kojih obje zauzimaju značajan udio u političkoj, vjerskoj i znanstvenoj eliti.²

Kako stoji u naslovu, cilj je ovoga rada aspekte uvelike protuslovnog crnogorskog nacionalnog identiteta pokazati kroz prizmu dviju tematskih cjelina: pitanja opravdanosti postojanja crnogorskog jezika i autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Iako dvije navedene kategorije ne moraju biti jedine prema kojima se definira (crnogorski) nacionalni identitet,³ pitanje jezika i religije predstavlja temelj za nastanak države-nacije na južnoslavenskom prostoru, zbog čega su u ovom kontekstu posebno zanimljive i vrijedne rasprave.

Crna Gora kao jedna od najmlađih država svijeta stremi modelu države-nacije (engl. *nation state*), još uvijek najrasprostranjenijem i najzanimljivijem modelu društveno-političkog uređenja u svijetu. Iako je uslijed snažnije globalizacije i regionalnog ujedinjavanja (EU) moguće pratiti diskurs o sve manjoj ulozi država-nacija, paradoksalno je to što u svijetu ima više država-nacija nego ikad, dok se većina stanovništva u prvom redu poistovjećuje s nacionalnim, a tek onda s ostalim identitetima (nacionalnim, regionalnim ili lokalnim identitetom; Malešević, 2017: 15). U kontekstu države-nacije ključnu ulogu ima implementirani jezični standard, a u slučaju pravoslavnih zajednica i autokefalna crkva (Malešević, 2017: 73, 206). S tim u vezi u radu će biti govora o jezičnim i izvanjezičnim aspektima samostojnosti crnogorskog jezika: u kontekstu gubitka crnogorske državnosti s kraja Prvog svjetskog rata i stvaranja prve južnoslavenske države posebno mjesto zauzima jezična teorija nacije, što će biti obrađeno u četvrtom poglavlju (ideja o jednom narodu pretpostavka je zajedničkog književnog jezika u Bečkom književnom dogovoru iz 1850.). Kako su identitetska pitanja jezika i autokefalne crkve u osnovi političke naravi, u radu je poseban naglasak stavljen na razdoblja oko 2006. i 2011. godine, to jest godine proglašenja samostalnosti i provedbe prvog popisa stanovništva u neovisnoj Crnoj Gori. Budući da se na referendumu o crnogorskoj neovisnosti od 21. svibnja 2006. tek neznatna većina (55,5 posto birača, uz izlaznost od 86,3 posto) odlučila za neovisnost, odluku o

² Kao glavni razlog društvene i političke podijeljenosti Bieber (2003a: 39-40) navodni manjak kontinuiteta državnog prostora prouzrokovan Turcima – procrnogorski prostori u pravilu su oni koji su obuhvaćali najstarije državne teritorije, dok prosrpski orijentirano stanovništvo u pravilu dolazi s prostora koji su posljednji pripojeni Crnoj Gori. Ipak, situacija se promijenila s migracijama u drugoj polovini 20. stoljeća, posebno dolaskom srpskog stanovništva iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine 1990-ih godina.

³ Iako npr. Daniel Gabrić (2010: 1) navodi upravo jezik i religiju kao temelj crnogorske nacije, nacionalni identitet i nacija u slučaju Crne Gore temelje se i na kategorijama kao što su vjekovna borba za slobodu, duga državna samostalnost, plemenska zajednica i herojsko-ratnički model kulture. Zbog prethodno navedenih razloga u radu je naglasak stavljen na pitanje jezika i religije.

neovisnosti nije pratio konsenzus o samostalnosti crkve i jezika, što se nastavilo provlačiti u godinama nakon 2006., a razvidno je i iz rezultata popisa stanovništva iz 2011. S druge strane neovisnost koja nema snažnu podršku stanovništva ne može predstavljati velik rez po navedenim kategorijama, pa rad obuhvaća i povijesni dio pristupa pitanju jezika i autokefalnosti crkve najmlađe članice NATO-saveza.

Identitetska zbrka koja se najjasnije očituje na pitanju jezika i autokefalne crkve posljedica je spleta događaja od sredine 19. stoljeća naovamo, kada su nastajale suvremene nacije, pa čak i one koje, za razliku od Crne Gore, krajem 19. stoljeća nisu imale svoju državu. U tom će kontekstu u sljedećem poglavlju biti nešto više riječi o gubitku crnogorske državnosti krajem Prvog svjetskog rata, o paradoksalnom događaju⁴ koji je uz politiku odnarođivanja u prvoj i drugoj Jugoslaviji do te mjere unio razdor u sliku Crnogoraca o sebi da ona do dana današnjeg nije sjela na svoje mjesto. A da je vlastiti identitet puno teže steći nego državnost pokazali su događaji od 2006. godine naovamo.

Crna Gora u prošlosti i danas

Razumijevanje povijesti sukoba i utjecaja na prostoru današnje Crne Gore nužno je za stjecanje prave slike o ingerenciji pravoslavnih crkava na spomenutom području, kao i o razlozima za proglašavanje samostalnog crnogorskog jezika. S druge strane poznavanje problematike sukoba dviju pravoslavnih crkava i opstojnosti crnogorskog jezika preduvjet je za razumijevanje crnogorskog društva danas.

Budući da je sigurnost prve srednjovjekovne crnogorske države Duklje,⁵ utemeljene nakon pobjede nad bizantskom vojskom 1042. godine, ugrožavala Raška, prva srpska država na Balkanu, Popović (2008: 56) s pravom zaključuje kako je srpsko pitanje u Crnoj Gori staro gotovo koliko i sama crnogorska država. Još sredinom 12. stoljeća pop Dukljanin piše o „zloj raškoj struji“: posljednji vladar najstarije crnogorske dinastije Vojislavljevića, knez Radoslav, nije mogao spriječiti rasulo kraljevstva jer su se domaći vlastelini odmetnuli od njega i doveli Uroševog sina Desu iz Raške, za čije stanovnike Dukljanin kaže da su im „zlotvori, neprijatelji od davnina“ (Popović, 2008: 121).

⁴ Gubitak crnogorske državnosti, praćen zbrkom oko nacionalnog identiteta, u prvom je redu posljedica političkih odluka donesenih bez ikakvog pravnog utemeljenja. Dodatan paradoks predstavlja činjenica da je Crna Gora svoju državnost izgubila u trenutku kad su je mnoge druge države stekle, tj. kada je pravo naroda na samoodređenje bila dominantna doktrina u međunarodnim odnosima (Jelić, 2015: 217). Gubitak državnosti zemlje koja se borila na strani pobjedničkih sila, i to u vrijeme nastanka država upravo pod krilaticom da svaki narod ima pravo na svoju državu, može poslužiti kao eklatantan primjer kako isključivo politički interesi, a ne pravo i pravda, kroje svijet u kojem živimo.

⁵ Ime Crna Gora prvi se put pojavljuje u papinskom pismu od 9. studenog 1053., u kojem se toponim „Monte nigro“ poistovjećuje s prostorom koji je obuhvaćala Duklja (Rastoder, 2003: 107). Potrebno je naglasiti da je Duklja imala crkvu u rangu nadbiskupije, a njezine kraljeve Mihaila i Bodina pape oslovljavaju „slavnim kraljevima Slavena“.

Nakon kraćeg vazalnog odnosa prema Turcima u 15. stoljeću (točnije od 1479. do 1499.; Sirotković i Margetić, 1988: 103) Crna Gora ostvaruje određenu samoupravu u unutarnjim poslovima: priključena je Skadarskom sandžaku, čiji je sastavni dio ostala sve do kraja 17. stoljeća, a u čijem je sastavu kao carski has, jedinica u izravnoj carevoj upravi, uživala svojevrsnu autonomiju. Upravo se u tom razdoblju, kako navode Sirotković i Margetić (1988: 103), odvija proces stvaranja crnogorskih plemena, koja su obilježila crnogorsko društvo do duboko u 20. stoljeće. Prema uvriježenoj teoriji, plemena koja su činila mikrozajednice crnogorskog društva nisu potekla iz starih plemena iz vremena dolaska Slavena, već su se formirala znatno kasnije, i to iz vlaških stočarskih zajednica. Crna Gora u 18. stoljeću uslijed brojnih ratova i daljnjeg jačanja velikih sila dobiva na geostrateškoj važnosti, a zbog toga se za crnogorski teritorij i naklonost stanovništva bore četiri sile: Turska, Rusija, Mleci i Habsburgovci. Uslijed slabljenja Osmanskog Carstva u Crnoj Gori se početkom 18. stoljeća javljaju prvi organizirani pokušaji protjerivanja islamske religije, koje su vodili crnogorski crkveni poglavari, vladike (Sirotković/Margetić, 1988: 127), koji ne oklijevaju u traženju pomoći od velikih sila, u prvom redu od Rusije. Vladika Danilo ostao je zapamćen kao prvi suveren koji je počevši od 1711. uspostavio veze s Rusijom, a koje sežu duboko u 20. stoljeće i osvjedočene su za cijele vladavine Romanovih – Petar Veliki bio je prvi ruski vladar koji je financijski pomagao manastir na Cetinju (Rastoder, 2003: 115-116). Za vladavine vladike Petra I. Petrovića, utemeljitelja moderne Crne Gore, formirana je 1803. godine Narodna kancelarija kao prva institucija s ulogom obnašanja izvršne vlasti. Razvoj organa državne vlasti nastavlja se za vladike Petra II. Petrovića Njegoša, komu danas također pripisujemo jednu od ključnih uloga u modernizaciji crnogorskog plemenskog društva. Njegoš je osnovao Senat, parlamentarno tijelo koje se sastojalo od 16 senatora, biranih neovisno o njihovoj plemenskoj pripadnosti, kao i Gvardiju, sudski i policijski organ. Skupština glavara proglasila je 1852. Danila Petrovića, Njegoševog nasljednika, nasljednim knezom, čime Crna Gora i službeno dovršava proces formiranja u modernu državu (Sirotković i Margetić, 1988: 128). Crna Gora i prije 1878. ima svoje diplomatske predstavnike, npr. u Istanbulu, Kotoru i Skadru, a crnogorska povijest 19. stoljeća bilježi nekoliko ugovora u kojima se Crna Gora pojavljuje kao međunarodnopravni subjekt, npr. u Ugovoru o razgraničenju Crne Gore i Habsburške Monarhije iz 1841. godine, što je s pravnog stajališta pripremlilo službeno priznanje Crne Gore na Berlinskom kongresu iz 1878. (Rastoder, 2003: 120-121; Sirotković i Margetić, 1988: 136).⁶

⁶ Srpsko-crnogorski konflikt produbio se i odlukama Berlinskog kongresa o samostalnosti dviju država. Antagonizam se može pratiti i u osobnim odnosima kneza Nikole I. Petrovića kao štćenika ruskog cara Aleksandra III. i srpskog kralja Milana Obrenovića, dokazanog austrofila. U Crnoj Gori utočište je našao i princ Petar Karadorđević, kasniji kralj Srbije, ali i suprug crnogorske princeze i otac regenta i kralja Aleksandra, koji će doći glave crnogorskoj državnosti (Devine, 2014a: 87-88).

Značajniji razvoj Crna Gora doživljava za vladavine kneza Nikole I. Petrovića (1860. – 1918.), koji je pod utjecajem dominacije Karađorđevića i velikosrpske ideje odlučio ojačati svoj status, proglasivši 1910. Crnu Goru kraljevinom, a sebe kraljem, čime je ušao u povijest kao prvi i posljednji crnogorski kralj. Upravo se za Nikole I. Crna Gora počela formirati u pravu državu-naciju (Rastoder, 2003: 124), što je zaustavljeno 1918. godine. Nakon što je krajem Prvog svjetskog rata u obezglavljenju Crnu Goru ušla srpska vojska, budući da je kralj Nikola I. 1916. godine kapitulirao pred austrijskom vojskom i potražio utočište u Francuskoj,⁷ u raznim su središtima osnovani odbori i vijeća sa zadatkom da rade na ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom.⁸ Crnogorska Vlada u egzilu oštro je reagirala protiv Krfske deklaracije od 20. srpnja 1917., donesene bez predstavnika Crne Gore, koja je u tom trenutku postojala kao legitimni međunarodno-pravni subjekt (Adžić, 2014a: 20). Pristaše ujedinjenja sa Srbijom formirali su sredinom 1918. u Andrijevići Izvršni središnji odbor, koji je pripremio nedemokratski pravilnik o načinu izbora poslanika za veliku crnogorsku narodnu skupštinu održanu 26. studenog 1918. u Podgorici. Na Velikoj narodnoj skupštini srpskog naroda u Podgorici ili Podgoričkoj skupštini donesena je odluka o detroniziranju dinastije Petrović-Njegoš i ujedinjenju Crne Gore i Srbije, čime je prestala postojati crnogorska država (Sirotković i Margetić, 1988: 136). Ipak, radi se o *ad hoc* sastavljenom tijelu, koje „nije imalo uporišta u pravu Crne Gore, niti je iskazivalo stvarnu volju naroda Crne Gore“ (Jelić, 2015: 215). Na ujedinjenje sa Srbijom burno je reagirala procrnogorska strana: Crna Gora time predstavlja jedinu državu koja je 1918. godine oružjem ustala protiv versajske Jugoslavije, da bi se sedamdesetak godina kasnije na referendumu o samostalnosti održanom 1. ožujka 1992. (Bideleux, 2007: 510) kao jedina od bivših socijalističkih republika SFRJ odrekla neovisnosti (Popović, 2008: 156), što također svjedoči o prethodno spomenutom procesu odnarnodnjivanja za prve i druge Jugoslavije.

Nezadovoljstvo crnogorskog naroda ujedinjenjem brzo se manifestiralo masovnim narodnim ustankom uoči Božića 1919. Popović (2008: 156) smatra da je namjera usta-

⁷ Gubitak crnogorske državnosti dogodio se pod francuskim blagoslovom (Devine, 2014a: 93; Baldacci 2014b: 208). Francuska vojska bila je uz srpsku kada je država oslobođena od austrougarske okupacije (Devine, 2014b: 105), a francuska Vlada je 1920. donijela odluku o formalnom prekidu diplomatskih odnosa s Crnom Gorom (Adžić, 2002: 15), što su slijedile i ostale države, među njima i Italija, jedan od najjačih crnogorskih saveznika. Bez obzira na snažan procrnogorski lobi, talijansko se Ministarstvo vanjskih poslova zbog male zemlje kao što je Crna Gora nije htjelo zamjeriti pobjedničkoj Francuskoj (Devine, 2014a: 79). Vlade savezničkih sila do 1918. redovito su naglašavale da je obnavljanje okupirane Crne Gore (kao i Srbije, Belgije i Rumunjske) jedan od ratnih ciljeva, tj. prioriteta nakon uspostave mira (McNeill, 2014: 172). Do promjene je došlo tijekom 1918., tako da Crna Gora na koncu nije bila ni potpisnica Saintgermainskog ugovora od 10. rujna 1919. tijekom Pariške mirovne konferencije, iako je na strani saveznika ratovala protiv Austro-Ugarske Monarhije (Adžić, 2014b: 142).

⁸ Pitanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom snažnije se postavilo nakon protjerivanja Turaka u Prvom balkanskom ratu, kada su dvije države teritorijalnim proširenjima dobile i zajedničku granicu (Šistek 2015: 179).

nika u većoj mjeri bila upozoriti međunarodnu zajednicu, u prvom redu bivše crnogorske saveznike, na nezadovoljstvo naroda i protuupravni čin, nego sukobiti se sa srpskim i francuskim snagama. Potpuna negacija crnogorskog naroda očitovala se u imenu prve južnoslavenske države (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) i njezinom Ustavu od 28. lipnja 1921. (Vidovdanski), koji definira službeni jezik kao srpsko-hrvatsko-slovenski (članak 3.) i jednu srpsko-hrvatsko-slovensku narodnost (članak 19, članak 72).⁹

Gubitak crnogorske državnosti 1918. godine slijedilo je slabljenje interesa međunarodne zajednice za crnogorsko pitanje, koje je posebno dobilo maha nakon smrti kralja Nikole 1921. godine, a koje se iznad svega očitovalo talijanskim okretanjem leđa Crnoj Gori.¹⁰ Kraljevinu SHS 1927. priznao je i sam crnogorski prijestolonasljednik Danilo Petrović Njegoš (1871. – 1939), čime se nakon abdikacije i simbolički odrekao svoje nekadašnje domovine.¹¹ Priznanje je bio uvjet za primanje rente koju je osiromašenom najstarijem sinu kralja Nikole jamčila nova država (Adžić, 2014a: 12).

Nakon što je Rapalskim ugovorom dobila dijelove istočne obale Jadrana, Italija je otkazala gostoprimstvo crnogorskoj političkoj emigraciji, koja se skrasila u susjednim zemljama (u prvom redu Francuskoj i Švicarskoj – u Ženevi je osnovan „Internacionalni komitet za nezavisnost Crne Gore“, Popović, 2008: 38). Službeni se Beograd crnogorsko-srpskim sporovima između dva svjetska rata nije previše zamario, predstavljajući ih kao borbu za prevlast između „dviju srpskih dinastija“ (Popović, 2008: 126), ujedinjenih u ličnosti Aleksandra Karađorđevića, kojeg se u narodu zbog očeve loze Karađorđevića i majčine Petrovića (njegov djed bio je crnogorski kralj Nikola I.) doživljavalo kao obnovitelja srednjovjekovnog Dušanovog carstva. Podjelom na banovine od 3. listopada 1929.¹² crnogorski prostor postao je dio Zetske banovine, koja je

⁹ http://www.arhivyyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (učitano 4. lipnja 2017.)

¹⁰ Potrebno je naglasiti da je Crna Gora imala niz zagovaratelja državnosti na međunarodnoj sceni, koji su se s Crnom Gorom u pravilu upoznali zahvaljujući diplomatskim aktivnostima ili svojih država šiljateljica u Crnoj Gori ili crnogorskim poslanicima u inozemstvu. Jedan je od njih i Alexander Devine (1865. – 1930.), kojeg je crnogorska Vlada u egzilu 1917. predlagala za svog veleposlanika u Londonu, na što britanska Vlada nije dala agreman (Adžić, 2014a: 10). Devine je za nestanak crnogorske državnosti nedvosmisleno optuživao Francusku, čija „diplomacija želi stvoriti Veliku Srbiju kao garanciju za milijarde posuđene srpskoj vladi“ (Adžić, 2014a: 26).

¹¹ Ustupaka je bilo i s druge strane, pa je tako „kralj Aleksandar na Cetinju potpisao dekret o amnestiji za političke zločine koji je, međutim, bio ograničen na zločine počinjene protiv jugoslavenske države do 31. prosinca 1924. godine“ (Baldacci, 2014a: 257). Aleksandar Karađorđević navedeni je dekret potpisao 1925., za svog prvog boravka na Cetinju nakon ujedinjenja. Drugi i posljednji put boravio je na Cetinju 1934. na proputovanju do Zelenike u Boki kotorskoj, odakle je kretao brod za Marseilles (Rastoder, 2015: 26).

¹² Povodom stupanja na snagu zakona kojim je oformljeno devet banovina, Vlada je objavila priopćenje u kojem je stajalo: „Administrativna podjela na banovine prekratila je zauvijek povijesne granice, te smetnje nacionalnom formiranju i razvoju i stvorila banovine, snažne i za život sposobne upravne i privredne jedinice“ (Rastoder, 2015: 29).

još uključivala dijelove Dalmacije, BiH, Srbije te Kosova (Rastoder, 2015: 12). Za vrijeme Drugog svjetskog rata došlo je do uvjetne restauracije crnogorske državnosti pod talijanskom fašističkom kapom, što je potvrđeno Petrovdanskim saborom na Cetinju 12. srpnja 1941., kojim je proglašena Crna Gora pod talijanskom okupacijom (Adžić, 2014a: 15). Svoje mjesto u drugoj jugoslavenskoj zajednici Crna Gora dočekuje kao jedna od šest federalnih jedinica: šezdesete godine obilježilo je pomlađivanje rukovodećeg komunističkog kadra, čijom je zaslugom osnovano nekoliko ključnih institucija koje su osvijestile i dugoročno pripremile teren za samostalnost Crne Gore (CANU, sveučilište, dnevni list, televizija; Popović, 2008: 45). Osamdesete godine 20. stoljeća zabilježile su porast prosrpskog raspoloženja, koje je kulminiralo 10. siječnja 1989. u tzv. Antibirokratskoj revoluciji (Bieber, 2003a: 14), kada je vodstvo nad Komunističkom partijom Crne Gore uz blagoslov Beograda nasilno preuzeo prosrpski orijentirani Momir Bulatović (Bideleux, 2007: 476). Nakon što je Bulatović na parlamentarnim izborima u prosincu 1990. s Demokratskom partijom socijalista osvojio 83 od 125 mjesta u Podgoričkoj skupštini, imenovao je tada dvadesetosmogodišnjeg Milu Đukanovića premijerom Crne Gore. Na referendumu održanom 1. ožujka 1992. čak je 96 posto glasača podržalo ostanak Crne Gore u državnoj zajednici sa Srbijom pod imenom Savezna Republika Jugoslavija, koja je i proglašena 27. travnja 1992. Valja napomenuti da je izlaznost birača na referendumu iznosila samo 66 posto (Bideleux, 2007: 477).

Prema sporazumu iz ožujka 2002. (Polazne osnove za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore) SRJ je preimenovana u Srbiju i Crnu Goru, čime je državna zajednica dobila istovremeno karakteristike federacije i konfederacije (Van Meurs, 2003: 63). Ustavna povelja državne zajednice Srbije i Crne Gore išla je toliko daleko u pravima svake jedinice da joj je davala mogućnost osnivanja predstavništava u drugim državama (članak 15, Službeni list Srbije i Crne Gore, I, 1), ali i jamčila pravo istupanja iz državne zajednice po isteku trogodišnjeg razdoblja, o čemu se odlučuje referendumom (članak 60, Službeni list Srbije i Crne Gore, I, 1). Crnogorsko je stanovništvo pravo na referendum o neovisnosti iskoristilo 21. svibnja 2006., uz spomenutu nisku podršku od 55,5 posto i izlaznost od 86,3 posto (Bideleux, 2007: 510). Kao posljednji korak u procesu traženja geopolitičkog, ali posredno i identitetskog pravca može se protumačiti punopravno članstvo Crne Gore u Sjevernoatlantskom savezu od 5. lipnja 2017.

Crnogorci ili Srbi?

Pitanje crnogorske etnogeneze postavilo se uslijed razvoja južnoslavenske historiografije i etnologije u 19. stoljeću. Kako bi osporili ili opravdali postojanje moderne crnogorske nacije, historioografi i etnolozi 19. stoljeća na različite su načine tumačili etnološku pripadnost stanovnika Duklje, smatrajući ih u pravilu Srbima (odnosno Hrvatima, prema tumačenju Ljudmila Hauptmanna) ili samostalnim etnografskim korpusom

(Kulišić, 1980: 9). Za razliku od Đilasove teze da su Crnogorci do kraja 19. stoljeća predstavljali etničku skupinu srpskog naroda, dok su ideje o crnogorskoj naciji rezultat odluka Berlinskoga kongresa iz 1878. i suvremenih kapitalističkih društvenih odnosa, Kulišić (1980: 9) na osnovi etnoloških kategorija (narodne nošnje, crkveni i svjetovni običaji) dolazi do zaključka kako crnogorski nacionalni etnos vuče svoje korijene izravno iz dukljanske države, koju su suvremeni bizantski izvori smatrali samostalnom državom u kojoj živi južnoslavenski narod koji ne pripada ni Srbima ni Hrvatima.

No pravi uvid u to smatra li se stanovništvo na području Crne Gore Srbima ili Crnogorcima daju popisi stanovništva.¹³ Posljednji popis trajao je od 1. do 15. travnja 2011. godine, proveden je na području Crne Gore 13. put, dok je prvi popis crnogorskog stanovništva održan 1879.¹⁴ Broj Crnogoraca u odnosu na broj Srba od Drugog svjetskog rata u velikoj je mjeri varirao, ne kao posljedica eventualnih migracija, već isključivo neizgrađene nacionalne svijesti i podložnosti poželjnim nacionalnim etiketama (Greenberg, 2005: 19). Tako je primjerice 1991. broj Srba u Crnoj Gori iznosio tek nešto više od 9 posto, dok ih je 2003. bilo 32 posto. Crnogoraca je 1991. u Crnoj Gori bilo gotovo 62 posto, a 2003. 43 posto, što dovodi do zaključka da se broj Crnogoraca smanjio.

Udio Crnogoraca, Srba i Jugoslavena (u postocima) u popisima stanovništva od Drugog svjetskog rata razvidan je i u sljedećoj tablici (podaci od 1953. do 2003. u Bi-deleux, 2007: 472, podaci iz 2011. s mrežne stranice Zavoda za statistiku Crne Gore¹⁵):

Tablica 1. Udio Crnogoraca, Srba i Jugoslavena od 1953. do 2011.

	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2003.	2011.
Crnogorci	86,6	81,4	67,1	68,5	61,9	40,6	44,98
Srbi	3,3	3,0	7,5	3,3	9,3	30,1	28,73
Jugoslaveni	1,5	0,3	2,1	5,7	4,2	0,3	0,19

Iz tablice je očit drastičan proces povećavanja udjela stanovništva koji se izjašnjavao kao Srbi (u pedeset godina deseterostruko veći broj kulminirao je 2003. uz neznatan pad na gotovo 29 posto pet godina nakon proglašenja samostalne Crne Gore) i prepolovljen broj stanovnika koji se izjašnjavaju kao Crnogorci u istom vremenskom razdoblju (rezultat iz 2011. drugi je najniži od kraja Drugog svjetskog rata). Broj Jugoslavena

¹³ Uz popise stanovništva, dobar uvid u pitanje kolektivnog identiteta daje i istraživanje Matice crnogorske „Stavovi crnogorskih građana o identitetu“ http://www.maticacrnogorska.me/files/59/04%20istrazivanje%20javnog%20mnjenja_opt.pdf (učitano 1. prosinca 2018.).

¹⁴ Potrebno je napomenuti da popis iz 1879. nije imao podatke o nacionalnom izjašnjanju, nego se upotrebljavaju nazivi: pravoslavac, rimokatolik i muhamedanac.

¹⁵ <http://monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (učitano 4. lipnja 2017.)

bio je najveći 1981. godine, dok je u posljednja dva popisa stanovništva zanemariv. Popis stanovništva po drugim kategorijama obrađivat će se i u sljedećim poglavljima.

Činjenice da je prvi popis stanovništva proveden u Crnoj Gori bio prvorazredno političko pitanje bio je svjestan je i srbijanski državni vrh. U prvoj polovini 2011. s nekoliko je strana pokrenuta kampanja o izjašnjavanju stanovništva Srbima i eventualnom dobivanju statusa konstitutivnog naroda. Kao primjer takve politike navodim kako je tadašnji srbijanski predsjednik Boris Tadić 8. veljače 2011. u Beogradu sazvao sastanak na kojem su sudjelovali politički predstavnici srpskog naroda iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slovenije, Makedonije, Rumunjske, Albanije i Mađarske, a čija je glavna poruka bilo ohrabrivanje pripadnika srpskog naroda da se kao takav izjasni na predstojećim izborima.¹⁶

Za i protiv crnogorskog jezika

Iako je pitanje standardizacije crnogorskog jezika bilo praćeno normativnim aparatom, to jest stvaranjem jezičnih priručnika, ključno pitanje postojanja crnogorskog jezika nije jezične, nego izvanjezične prirode, kako će se pokazati u ovom poglavlju. Stoga nećemo pretjerati ako kažemo da je politička dimenzija opstojnosti crnogorskoga standardnog jezika njezina determinatna kategorija, pri čemu ključno nacionalno pitanje kao što je jezik ili u konkretnom slučaju njegovo ime (lingvonim), o čemu je u crnogorskoj javnosti bilo dosta razmirica, podliježe procesu korištenja u dnevno-političke svrhe, pa čak i zloupotrebi (Glušica, 2009: 138).

Ustav Crne Gore¹⁷ iz listopada 2007. godine (usvojen 19. listopada 2007., stupio na snagu 22. listopada 2007.) u članku 13 definira crnogorski jezik kao jedini službeni jezik u Crnoj Gori, uz ravnopravno korištenje latiničnog i ćiriličnog pisma. Isti članak Ustava definira kako su u službenoj upotrebi i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik. Ustavnu odluku slijedili su temeljni koraci jezične standardizacije – donošenje pravopisa i gramatike crnogorskog jezika. Ipak, popis stanovništva iz 2011. pokazao je kako se većina stanovništva, čak i četvrtina onih koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, ne mogu poistovjetiti s crnogorskim jezikom, nego kao svoj materinski jezik u najvećoj mjeri navode srpski. Srpski je jezik materinski jezik većini crnogorskog stanovništva (42,88 posto ili 265.895 stanovnika), dok je crnogorski materinski jezik za 36,97 posto ili 229.251 stanovnika.¹⁸

¹⁶ *Nastavak politike drugim sredstvima*. Monitor, Podgorica, br. 1062, g. XXII, str. 48-49.

¹⁷ <http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag=%7B70C61F26-B411-4FA2-BEF3-45A4E23C998A%7D> (učitano 4. lipnja 2017.)

¹⁸ <http://monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (učitano 4. lipnja 2017.)

Prema dominantnom modelu zapadne sociolingvistike, upravo je jezični standard preduvjet jezične identifikacije nacionalnih zajednica (Czerwiński, 2009: 20). Nepotpuna implementacija crnogorskog jezika najviše je vidljiva u medijima i prosvjeti: dok se u medijima uglavnom koristi prijašnja norma jezika bez novouvedene jotacije, u obrazovnom sustavu implementirani su pravopis i gramatika crnogorskog jezika s jotiranom varijantom i novom slovima. Glavni kamen smutnje postojanja crnogorskog jezika prema tomu nisu manjak standardizacije ili eventualna nedovoljna razlika u odnosu na standarde drugih južnoslavenskih jezika, nego odbijanje norme¹⁹ crnogorskog jezika propisane pravopisom i gramatikom od strane dijela crnogorskog naroda. Stoga je otežano, ako ne i onemogućeno, sustavno provođenje jezične standardizacije, koja je sredstvo potvrđivanja nacionalnog identiteta koje definira inkluziju i ekskluziju jednog naroda (Wu, 2005: 114). Otegotna je okolnost i činjenica da dio srpskog nacionalnog korpusa (npr. u BiH) prihvaća tvrdnju da govori srpskim jezikom i ijekavskim govorom, što bi se prema prosrpskom shvaćanju moglo primijeniti i na crnogorsko stanovništvo.

Iako se raspad SFRJ u prvom redu promatra kao raspad zajedničke države, dezintegraciju države moguće je promatrati i kao raspad nekad službenog srpskohrvatskog jezika. Četiri jezika koji su nastali iz srpskohrvatskog – hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski, od svoje (ponovne) emancipacije udaljili su se jedan od drugog iz dva razloga: aktivnog posredovanja preskriptivnih lingvista i prirodnih procesa koje vode jezičnim promjenama (Greenberg, 2005: 9). Crnogorski jezik u posljednjih je deset godina prolazio put kojim je hrvatski jezik prošao devedesetih godina: izdavanje jezičnih savjetnika (pravopis i gramatika) bilo je glavna zadaća pobornika crnogorskog jezika. Jezični purizam koji se može promatrati u Crnoj Gori od 2006. naovamo u znanstvenoj se zajednici percipira kao posljedica nacionalističkog shvaćanja jezika (Gardt, 2000) ili, još dalje, kao jezični ekvivalent ksenofobiji i pretjeranoj društvenoj potrebi za razgraničavanjem (Coulmas, 1996: 83).

¹⁹ Pravopis i gramatika crnogorskog jezika sadrže nove elemente kao što su arhaizmi, dijalektizmi, nova slova i jotacija skupina tj, dj, cj, sj i zj, čime je radikalno promijenjena dotadašnja jezična norma. U težnji da crnogorski standard što više udalje od srpskog jezika, autori crnogorske jezične norme unijeli su u jezični standard brojne odlike narodnih govora, u prvom redu jekavsku jotaciju, te smatraju samo jotiranu normu crnogorskom, iako se u pravopisu tolerira i nejotirana varijanta kao kompromis do potpune jotacije. Velik broj Crnogoraca koji se izjašnjavaju da im je materinski jezik neki drugi, a ne crnogorski jezik, prema statistikama ne odbija sam naziv crnogorski jezik, nego radikalno mijenjanje jezične norme. Za opće lingvističke značajke crnogorskog jezika vidjeti članak Vojislava Nikčevića „Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik“. Kod pojave crnogorskog standarda u oči upada još jedan fenomen – iako se među osnovne karakteristike standardnog jezika ubraja njegova neutralnost, jezični standard često je (ideološki) obojen i pristran (Kapović, 2011: 68), što potvrđuje i primjer crnogorskoga standarda.

Crnogorski jezični purizam neodvojivo je povezan s preskriptivnim djelovanjem lingvista. U procesu standardizacije crnogorskog jezika može se pratiti sljedećih pet međusobno povezanih koraka (Kordić, 2010: 58):

- 1) subjektivno vrednovanje jezika (postoji dobra i loša upotreba jezika);
- 2) nužnost postojanja jezičnih savjetnika (od strane jezičnog autoriteta);
- 3) uzor tradicije (starija upotreba jezika bolja je jer je neiskvarena);
- 4) prednost pisanog jezika nad govorenim (npr. priznavanje pisanih jezičnih autoriteta kao što je Njegoš);²⁰
- 5) priznavanje književnog jezika kao ideala nacionalnog jezika (također primjer Njegoša kao jezičnog autoriteta).

Prazan prostor u razdoblju od više od stotinu godina upitnog postojanja crnogorskog jezika, od naznaka jezične samostalnosti s prijelaza devetnaestog na dvadeseto stoljeće do obnovljene samostalnosti, popunio je srpskohrvatski jezik, unutar kojega crnogorski jezik nije uživao autonomiju kao srpski i hrvatski jezik. Od početaka ideje o ujedinjenju književnih jezika Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. od početka umjetnog stvaranja srpskohrvatskog jezika u Beču 1850. godine, crnogorski se jezik podrazumijevao kao njegova sastavna komponenta, iako nitko od osam potpisnika Bečkog književnog dogovora nije bio crnogorske narodnosti (pet potpisnika hrvatske, dva srpske i jedan slovenske narodnosti).

Nedoumice u odnosu crnogorske nacije i srpskohrvatskog jezika razriješio je Novosadski dogovor iz 1954., u čijem se članku 1 navodi kako se narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca definira kao jedan jezik, s dvije varijante, istočnom beogradskom i zapadnom zagrebačkom. Iako spominje crnogorski narod, dogovor ne nudi treću službenu varijantu koja se mogla razviti u crnogorskim administrativnim i kulturnim središtima. Ta činjenica nije prošla nezapaženo od strane crnogorskih jezikoslovaca, koji su, potaknuti dovodenjem u pitanje jezičnog jedinstva, slijedili hrvatski primjer s ciljem izražavanja vlastitog etničkog i jezičnog identiteta (Greenberg, 2005: 100). Godine 1968. nekoliko je crnogorskih intelektualaca iniciralo Simpozij o crnogorskoj kulturi i putovima njenog razvoja s ciljem postizanja autonomije crnogorskog jezika (Nikčević, 2008). Politički događaji koji su uslijedili početkom sedamdesetih godina nisu išli na ruku ni zagovarateljima hrvatskog ni crnogorskog jezika, ali je crnogorski jezik profitirao time što je u Ustav Socijalističke Republike Crne Gore iz 1974. uvršten „crnogorski jezični izraz kao podvarijanta jedinstvenog jezika“ (Greenberg, 2005: 100).

²⁰ Ovo pravilo u slučaju crnogorskog jezika ne vrijedi u potpunosti budući da su osnova nove norme crnogorski narodni govori. Vojislav Nikčević (1935. – 2007.), predvodnik samostojnosti crnogorskog jezika, traži da se norma određuje prema nepisanim seljacima istočnohercegovačkih govora, koji nisu išli u školu, gdje bi „iskvarili“ izvorni crnogorski jezik (Mønnesland, 2009: 127).

Otpori hrvatskih i crnogorskih lingvista prema srpskohrvatskom jeziku u razdoblju SFRJ ipak se teško mogu usporediti. Hrvati su šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća zabilježili nekoliko kapitalnih projekata²¹ u procesu emancipacije jezika, čime su događaji iz devedesetih predstavljali logičan slijed prethodnih pothvata. Ipak, pogrešno bi bilo misliti da se na samostalnom crnogorskom jeziku počelo raditi tek nakon proglašene samostalnosti. Još ranih devedesetih postojale su institucije koje su se zalagale za samostojnost crnogorskog jezika (Matica crnogorska, PEN centar i DANU, o kojoj će biti riječi kasnije), koje su kulturološki pripremile teren za promjenu na političkoj sceni koja je uslijedila 1997. (Mønnesland, 2009: 126).

Proglašenjem samostalnosti i donošenjem Ustava kojim se crnogorski jezik definira kao službeni otvorena su vrata standardizaciji crnogorskog jezika. Gramatiku crnogorskog jezika usvojilo je većinom glasova Vijeće za opće obrazovanje 21. lipnja 2010., uz negodovanje dvoje članova Vijeća. Novi crnogorski pravopis, koji propisuje upotrebu 32 slova u crnogorskom jeziku, javnosti je predstavljen u srpnju 2010., a izradila ga je tročlana ekspertna skupina, koju su činili profesori Milenko Perović, Ljudmila Vasiljeva i Josip Silić.

Govoreći o emancipaciji crnogorskog jezika potrebno je osvrnuti se na dvije teme koje na simboličan način svjedoče o izazovima s kojima se crnogorski jezik susreće. Radi se o specifičnoj ulozi Petra II. Petrovića Njegoša, kojeg zagovornici crnogorskog jezika nazivaju ocem crnogorskog jezika, dok se u srpskim izvorima smatra jedim od najvećih srpskih pjesnika, i problemu postojanja dviju akademija znanosti i umjetnosti u Crnoj Gori, od kojih je jedna u međuvremenu ukinuta, ali čije je postojanje usporilo proces pune implementacije crnogorskog jezika u društvu.

Pavlović (2003: 97) tvrdi kako je Njegoševa ostavština plastičan primjer korištenja književnoga opusa u dnevopolitičke svrhe. Iako ga se od strane beogradske elite smatra najvećim srpskim pjesnikom, uz Njegoševa srpska izdanja redovito se izdaje rječnik s 4000 nepoznatih i manje poznatih riječi, čime se dovodi u pitanje teorija o Njegošu kao ocu srpskog jezika. Za razliku od svojih suvremenika Puškina, Leopardija i Byrona, Njegoš nije stvorio leksičku bazu na kojoj bi se temeljio srpski standardni jezik, što ostavlja prostor za korištenje Njegoševa leksika za obogaćivanje rječnika crnogorskog jezika. Ipak, Njegoš je u svom opusu za svoj narod u mnogo većoj mjeri upotrebljavao etnonim Srbin nego Crnogorac (djelomično i iz metričkih razloga, budući da se dvosložna riječ bolje uklapa u deseteračke stihove od četverosložne; Popović, 2008: 72). Iako se izjašnjavao i kao pripadnik crnogorskog naroda (Popović, 2008: 75), Njegoš u svom opusu i korespondenciji koristi različite etnonime: Stevanu Peroviću piše „ne-

²¹ Npr. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967.*, *Deset teza o hrvatskom književnom jeziku* Dalibora Brozovića i monografija *Standardni jezik* istog autora iz 1971.

moj ime crnogorsko posramiti“; Milanu Obrenoviću „da bismo svi Slavenosrbi učinili među sobom jedno pravilo knjigopečatanja, osobito Srbi i Crnogorci“; Garašaninu piše da „nema jednog Srbina koji Vas više od mene ljubi i poćituje“; Josipu Jelaćiću piše „tebe je sudbina na ćelu južnih Slavjanah postavila“, a ruskom konzulu u Dubrovniku kaŹe da „moraju zlo sa zlom predusretati, da ne bi ova Źaka Slavjana ime svoje izgubila“ (Perović, 2008: 88).

DrŹavna akademija donedavno je takoděr bila mjesto raskola prosrpske i crnogorske utjecajne struje. Crna Gora je do 2017. imala osamdesetak akademika u dvije nacionalne akademije, pri ćemu je jedna (DANU – Dukljanska akademija nauka i umjetnosti) bila registrirana kao nevladina organizacija, bez procedure izbora ćlanova i slićnih pravnih akata (DANU je ukinuta zakonom iz 2017.). U kontekstu donedavno postojećih dviju akademija, jedino autoritativno jezićno srediŹte sa zadaćom ćuvanja jezićnog jedinstva, koje obuhvaća jezićno planiranje, podupiranje ćistoće i jedinstva standardnog jezika i normi drŹavnog jezika (Greenberg, 2005: 33), bio je Fakultet za crnogorski jezik i knjiŹevnost, ustanova ispred koje je joŹ mnogo normativnog posla. TadaŹnji predsjednik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU), dr. Momir Đurović, odbacio je joŹ 2011. mogućnost ujedinjavanja s Dukljanskom akademijom nauka i umjetnosti (DANU) rijećima da se „nigdje u svijetu nacionalna akademija ne udruŹuje s nevladinom organizacijom“.22 Svojim je djelovanjem Crnogorska akademija nauka i umjetnosti vjerojatno jedina ustanova takve vrste u svijetu, ćiji su se pojedini ćlanovi u svojim nastupima aktivno zalagali protiv samostalnosti drŹave, jezika i autokefalne crkve ćije ime nosi. U kontekstu zajednićke drŹave CANU se, zajedno sa SANU, Akademijom nauka Republike Srpske i dijelom srbijanskih sveućiliŹta, obvezala da će znanstveno pridonijeti standardizaciji srpskog jezika budući da je od Ustava Crne Gore iz 1992. do Ustava iz 2007. sluŹbeni jezik Crne Gore bio srpski.

Za i protiv Crnogorske pravoslavne crkve

Sukob ingerencije Srpske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve na crnogorskom prostoru, uz pitanje jezika, ključan je pokazatelj podijeljenosti crnogorskog druŹtva. Imajući u vidu kako u pravoslavnim zajednicama drŹavnost poćiva na autokefalnosti nacionalne crkve, jasno je da pitanje Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori nadilazi vjerske granice. Pitanje priznavanja crnogorske ili srpske autokefalnosti među crnogorskim stanovniŹtvom teŹe je mjerljivo iz razloga Źto je na popisu stanovniŹtva iz 2011. od ponuđenih vjeroispovijesti ponuđena samo pravoslavna, bez naznaka auto-

²² Akademik iz Socijalistićkog Saveza. Monitor, Podgorica, br. 1063, g. XXII, str. 24. Ipak, u međuvremenu se ustalila praksa da brojni ćlanovi jedne ujedno budu i ćlanovi druge akademije.

kefalnosti (od ukupno 278.865 Crnogoraca pravoslavne je vjere njih 246.733 ili 88,48 posto, dok je od ukupno 178.110 Srba pravoslavne vjere njih 175.052 ili 98,28 posto).²³

Iako je kršćanstvo na prostoru Crne Gore postojalo i prije dolaska Slavena i iako je dukljanska vjera bila nesumnjivo kršćanska, prema procrtogorskim teorijama ozbiljniju raspravu o ingerenciji dviju crkava pratimo od kraja srednjeg vijeka. Crnogorske metropolit od 16. stoljeća nadalje na čelo Crnogorske pravoslavne crkve nije postavljao ni pečki patrijarh, pod čiju je ingerenciju crnogorski prostor pripadao do dolaska Turaka, niti ih je određivao sultan. Kako je prostor državne i vjerske ingerencije na Balkanu redefinirala turska okupacija, tako se uslijed djelomične autonomije koju je crnogorski narod uživao za osmanske vladavine stvorio prostor za autonomiju lokalne pravoslavne crkve. Od kasnijih dokaza autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve ključan je službeni katalog autokefalnih pravoslavnih crkava „Sintagma“, koja je po odobrenju Carigradske patrijaršije objavljena u Ateni 1855. godine, a u kojoj se pod rednim brojem devet navodi Crnogorska pravoslavna crkva kao autokefalna. Status autokefalne crkve definiran je i u Ustavu za Knjaževinu Crnu Goru iz 1905., u kojem je u članku 40 stajalo kako je državna vjera u Crnoj Gori istočno pravoslavna, dok je crnogorska crkva autokefalna te ne zavisi ni od koje strane crkve (Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, 1907: 12).

Političko udruživanje južnih Slavena pratilo je i religijsko ujedinjenje. Posljedica stvaranja Kraljevine SHS bilo je i ujedinjenje postojećih autokefalnih pravoslavnih crkava, među njima i Crnogorske. Odluka o proglašenju ujedinjene pravoslavne crkve donesena je na konferenciji episkopa u Srijemskim Karlovcima u prosincu 1918. (Petranović, 1990: 51), dok je do provedbe ujedinjenja pravoslavnih crkava došlo nakon sklapanja sporazuma između Sinoda Carigradske patrijaršije i Vlade Kraljevine SHS. Kraljevska Vlada potvrdila je u lipnju 1920. ujedinjenje svih pravoslavnih crkava u novostvorenoj državi u jedinstvenu ujedinjenu autokefalnu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Petranović, 1990: 52). Odluka Vlade iz 1920. godine kojom se poništava autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve također ide u korist njezinom prethodnom postojanju. Kraj prvog poglavlja u opstojnosti Crnogorske pravoslavne crkve uslijedio je u trenutku kada je to bilo najmanje očekivano. U vrijeme kada je Crna Gora pobjednica u dva balkanska rata i s dobrom početnom pozicijom u Prvom svjetskom ratu, nitko nije dovodio u pitanje autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Ipak, kako je prethodno istaknuto, zemlja je kapitulirala 1916. godine, a vladarska dinastija emigrirala u Francusku. Pitanje autokefalnosti pravoslavnih crkava na području Crne Gore dobilo je na značenju krajem osamdesetih godina 20. stoljeća buđenjem crnogorske nacionalne svijesti.

Kao što su povijesni argumenti dominantni za opravdanje postojanja Crnogorske pravoslavne crkve, tako i branitelji autohtonosti Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori

²³ <http://monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (učitano 4. lipnja 2017.)

povezuju svoja obrazloženja s povijesnim izvorima, uglavnom srednjovjekovnim. Kršćanstvo se na područje današnje Crne Gore proširilo prije dolaska Slavena na Balkanski poluotok. Prva crkvena institucija na području Crne Gore, biskupija sa sjedištem u Baru, osnovana je u 5. stoljeću (od 9. stoljeća uzdignuta na rang nadbiskupije). Upravo je Barska nadbiskupija odigrala ključnu ulogu u pokrštanju Slavena, a budući da je bila jedina vjerska institucija u državi, uživala je status državne crkve (Nikčević, 2008: 18). Nakon pada dukljanske države pod vlast srpskog despota Stefana Nemanje, uloga Dukljanske nadbiskupije bitno se mijenja, posebno za vladavine Save Nemanjića, arhiepiskopa Srpske pravoslavne crkve, koji je osnovao Zetsku biskupiju sa sjedištem u manastiru sv. Mihajla na otoku Prevlaci kod Tivta. Kako objašnjava Ćorović (1993), pravoslavlje koje je provodio Sava iz svog manastira na otoku Prevlaci bilo je državna vjera za vrijeme Nemanjića. U 14. stoljeću, za vrijeme cara Dušana, Zetska episkopija proglašena je arhiepiskopijom, pod čijom je ingerencijom bilo osam episkopija, od kojih je jedna bila i Zetska. Ta je episkopija bila pod nadležnosti Pečke patrijaršije, središnje državne srpske crkve koja je nakon pada pod Turke izgubila ingerenciju nad vjerskim zajednicama koje je pokrivala, što je stvorilo prostor za samostalni razvitak Crnogorske pravoslavne crkve, koja se od tada razvijala kako je prethodno prikazano.

Nakon što je dekretom iz 1920. godine ukinuta Crnogorska pravoslavna crkva, do stvaranja avnojske Jugoslavije područje Crne Gore proživljava snažnu srbizaciju na svim područjima, pa tako i religijskom. Godine 1989. Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori otvoreno je stala uz predvodnike tzv. Antibirokratske revolucije i time podržala ostanak Crne Gore u državnoj zajednici sa Srbijom.

U ovom kontekstu potrebno je spomenuti teoriju koju zastupa dio crnogorskih intelektualaca predvođenih akademikom Momiom Markovićem, a koja tvrdi da je jedna od iskonskih religija srednjovjekovnih Crnogoraca bila kršćanska templarska crkva. Povijest templara na području Crne Gore povezana je s dva događaja: s dolaskom Jelenne Anžuvinske u te krajeve i putovanjem križara iz Trećeg križarskog rata prema Svetoj Zemlji, koji su se na putu neko vrijeme zadržali na tom području.²⁴ Povod templarskog osnutka bilo je aktivno sudjelovanje u novoosnovanom Jeruzalemskom Kraljevstvu, iz kojeg su se povukli nakon što su Turci osvojili Jeruzalem 1187. godine, da bi 1291. ostali i bez posljednjeg utočišta u Palestini.²⁵ Nakon što su dospjeli u nemilost pape i francuskog kralja kojima se nisu htjeli pokoriti, uslijedili su gubitak Cipra i skrivanje pripadnika templarskog reda u sigurnije krajeve: upravo se u tom kontekstu može pratiti dolazak dijela templarske zajednice na prostor Crne Gore. Realno, teško bi bilo tvrditi da je templarska crkva u Crnoj Gori stvorila temelj za buduću autokefalnu crkvu, no velik broj templarskih ostataka, kao i viteško i ratničko iskustvo svećenika (načini

²⁴ *Predgovor sumnje*, Monitor, Podgorica, br. 1044, g. XXI, str. 62-63.

²⁵ *Sveštenici ratnici – vitezovi templarskog reda*. Monitor, Podgorica, br. 1046, g. XXI, str. 62.

pogublivanja i razračunavanja s neprijateljima), koje je gotovo identično templarskim srednjovjekovnim tradicijama, svakako dovode do zaključka da je tradicija tog križarskog reda u velikoj mjeri dala pečat lokalnoj kršćanskoj crkvi.²⁶ Kao što navodi akademik Marković, neki od krucijalnih sekularnih i religijskih objekata crnogorske povijesti (Njegošev dvorac Biljarda i cetinjski manastir građen na temeljima srušenog manastira Crnojevića) arhitektonski predstavljaju nastavak templarske graditeljske tradicije još iz jeruzalemskog razdoblja.²⁷ Na koncu, Crnogorci su se u jednoj od opisanih bitaka s Turcima (kod Sadavca u srpnju 1862.) borili pod bijelim stijegom s crvenim križem – prepoznatljivim simbolom templara.²⁸ Marković povezuje kraj templarske tradicije u Crnoj Gori s institucionalnom izgradnjom u 19. stoljeću, koja je od crkve izuzela sve tradicije koje nisu imanentne pravoslavnom svijetu. Tim je činom crnogorska crkva, pokušavši se emancipirati među pravoslavnim crkvama na način da im bude što sličnija, izgubila autentičnu notu, čime je dala adut Srpskoj pravoslavnoj crkvi da, zbog manjih razlikovnih obilježja, počne svojatati crnogorsku tradiciju kao svoju.²⁹

Zaključak

Pitanje crnogorske jezične i religijske neovisnosti prisutno je kao simbolični pokazatelj nacionalnog identiteta od vremena srednjovjekovnih država do danas. Temeljni je stav prosrpski orijentiranih krugova u Crnoj Gori da na crnogorsko pitanje treba gledati kao na regionalno, lokalno i marginalno te da crnogorska samostalnost slabi i cijepa srpski nacionalni korpus. S druge strane, procrnogorski teoretičari vuku dokaze koji opravdavaju njihovo nacionalno jedinstvo od dolaska Slavena.

Winfried Loth ističe kako su tri komponente ključne za izgradnju nacije: etnička povezanost, zajednička kulturna tradicija i zajednička iskustva (Seebauer, 2007: 9). Kako je pokazano u radu, rezultati popisa stanovništva nakon Drugog svjetskog rata na prostoru Crne Gore svjedoče o velikim oscilacijama u izjašnjavanju crnogorskog stanovništva, što svjedoči o tome da izgradnja crnogorske nacije ni po jednoj od tri navedene komponente nije završen proces. O nezavršenom procesu izgradnje crnogorske nacije svjedoče i rezultati popisa stanovništva iz 2011. (u prvom redu imajući u vidu prethodno prikazan kompleksan odnos između nacionalne pripadnosti i materinskoga jezika).

Jezik i religija kao sastavni elementi u procesu socijalizacije, izgradnje kolektivnog identiteta i konačno nacije na najbolji način oslikavaju podijeljenost crnogorskog društva. Iako je prvotna funkcija jezika ostvarivanje verbalne komunikacije, jezik je

²⁶ *Crnogorski templari*. Monitor, Podgorica, br. 1067, g. XXI, str. 62.

²⁷ *Crnogorski templari*. Monitor, Podgorica, br. 1067, g. XXI, str. 63.

²⁸ *Crnogorski templari*. Monitor, Podgorica, br. 1067, g. XXI, str. 63.

²⁹ *Početak kraja*. Monitor, Podgorica, br. 1050, g. XXI, str. 62-63.

višeslojna pojava na osnovi koje dobivamo informacije o kolektivnom i individualnom identitetu pojedinca. Wu (2005: 113) govori o pojmovnom paru *jezik komunikacije* i *jezik identifikacije*, koji se međusobno nadopunjuju. Iako je kroz povijest posredno bilo govora o samostalnom jeziku koji se govori na crnogorskom teritoriju, tek je Ustav Crne Gore iz 2007. prvi dokument koji definira neupitan položaj crnogorskog jezika kao službenog jezika u Crnoj Gori. Ali kako većina naroda ni institucija u pravilu nije prihvatila crnogorski standard koji je predlagao Nikčević, možemo očekivati da će se u Crnoj Gori i dalje govoriti uzusno iskristaliziranom jezičnom normom (Mønnesland, 2009: 128). Činjenica da država koja je samostalnost uživala još 1878. pitanje jezika kao jedno od temeljnih postavki nacionalnog identiteta rješava gotovo 130 godina nakon modernog međunarodnog priznanja samo svjedoči o neizgrađenom nacionalnom identitetu u prošlosti, ali i o tome da je isključiva povezanost (jedne) države i (jednog) jezika pravilo koje na južnoslavenskom prostoru funkcionira tek u novije vrijeme. S današnjeg aspekta izgleda da je Vojislav Nikčević svojim prijedlogom trebao pokrenuti jezičnu reformu za vrijeme kralja Nikole. Ipak, ne treba zaboraviti da „ponekad i nacija stvara *ex post* jezičnu zajednicu“ (Škiljan, 2002: 187) jer je funkcionalna država-nacija često preduvjet za uspješno provedenu jezičnu standardizaciju. Stoga nije nemoguće da u budućnosti novi crnogorski standard uistinu bude prihvaćen i tako crnogorska povijest uvjetno rečeno ispravi povijesnu nepravdu s kraja Prvog svjetskog rata.

Na samom kraju rada potrebno je ponovno se vratiti na povijesno-političku pozadinu, koja je jedini razlog identitetske zbunjenosti crnogorskog naroda na jezičnoj i religijskoj razini. Neupitno je da je sudbina Crne Gore krajem Prvog svjetskog rata, koji predstavlja pravi lom u procesu izgradnje nacije, pa posredno jezika i autokefalne pravoslavne crkve, gotovo jedinstven primjer u međunarodnim odnosima jer je Crna Gora, „poštujući svoje obveze prema saveznicima ušla u Prvi svjetski rat, ali iz njega nije izašla. Crna Gora je dva puta poražena u njemu: prvi put je kapitulirala pred moćnim protivnikom, a drugi put kada je politički i moralno izdana od strane saveznika na čijoj se strani borila“ (Radulović, 2015: 6). A upravo je gubitak državnosti unio razdor u dobro postavljene temelje crnogorskog nacionalnog identiteta, čime je negiranje tada dominantnog prava na samoopredjeljenje rezultiralo „negiranjem crnogorske državnosti, nacije, crkve, crnogorskog identiteta“ (Jelić, 2015: 217).

Proces izgradnje nacija u srednjoj i istočnoj Europi u ranijoj su fazi obilježili pojedinci (povjesničari, pisci, lingvisti; Seebauer, 2007: 9). Izazovi s kojima se susreće nedovršeni proces izgradnje crnogorske nacije u globaliziranom svijetu u svakom su slučaju veći nego u odnosu na nositelje nacionalne svijesti u zatvorenim sredinama u vrijeme romantizma. Budućnost će pokazati hoće li crnogorsko stanovništvo snažnije prihvatiti standardizirani crnogorski jezik i autokefalnu pravoslavnu crkvu i time osnažiti nacionalni identitet ili će crnogorska povijest ići u nekom drugom pravcu.

Literatura

Knjige i članci

- Adžić, N. (2002). *Poslanstva u Crnoj Gori (1878-1921)*. Cetinje: Ministarstvo inostranih poslova Crne Gore.
- Adžić, N. (2014a). Aleksandar Divajn [Alexander Devine] i Crna Gora. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (9-64)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Adžić, N. (2014b). Ronald Meknil [Ronald McNeill] i Crna Gora. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (129-165)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Baldacci, A. (2014a). Politička situacija u Crnoj Gori. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (255-265)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Baldacci, A. (2014b). Politika Italije u Crnoj Gori. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (207-212)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Bieber, F. (2003a). Montenegrin politics since the disintegration of Yugoslavia. U F. Bieber (ur.), *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood (11-42)*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Bieber, F. (2003b). Preface. U F. Bieber (ur.), *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood (7-9)*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Bideleux, R.; Jeffriars, I. (2007). *The Balkans: A Post-Communist History*. London, New York: Routledge.
- Coulmas, F. (1996). *Gewählte Worte. Über Sprache als Wille und Bekenntnis*. Frankfurt am Main/New York: Campus.
- Czerwiński, M. (2009). Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi. U L. Badurina et al. (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini (11-28)*. Zagreb: Disput.
- Ćorović, V. (1993). *Istorija Srba*. Beograd: Prosveta.
- Devine, A. (2014a). Izbrisana sa mape. Uništenje Crne Gore. Tragedija male nacije. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (65-9)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Devine, A. (2014b). Mučenička nacija. Apel za Crnu Goru. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva (97-128)*. Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.

- Gardt, A. (2000). Sprachnationalismus zwischen 1850 und 1945. U A. Gardt (ur.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart* (247-272). Berlin/New York: De Gruyter.
- Glušica, R. (2009). Jezičke prilike u Crnoj Gori. U L. Badurina et al. (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini* (137-146). Zagreb: Disput.
- Grabić, D. (2010). *Montenegrizität. Sprache und Kirche im Spiegel des Identitätsdiskurses in der Republik Montenegro 1990-2007*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Greenberg, R. (2005). *Jezik i identitet na Balkanu – raspad srpsko-hrvatskog*. Zagreb: Srednja Europa.
- Jelić, I. (2015). Crna Gora i pravo naroda na samoopredjeljenje nakon Prvog svjetskog rata, U D. Radulović (ur.), *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu* (203-221). Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska.
- Kapović, M. (2011). *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Kulišić, Š. (1980). *O etnogenezi Crnogoraca*. Titograd: Pobjeda.
- Malešević, S. (2017). *Države-nacije i nacionalizmi. Organizacija, ideologija i solidarnost*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- McNeill, R. (2014). Crnogorsko stradanje. U N. Adžić (ur.), *Crnogorsko pitanje (1918-1931). Pogledi iz inostranstva* (167-180). Cetinje: Otvoreni kulturni forum Cetinje.
- Mønnesland, S. (2009). Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori. U L. Badurina et al. (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini* (125-136). Zagreb: Disput.
- Nikčević, V. (2008). *Prevalitana i Kraljevstvo Slovena*. Podgorica: DANU.
- Nikčević, V. (2009). Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik. U L. Badurina et al. (ur.), *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini* (147-167). Zagreb: Disput.
- Pavlović, S. (2003). Who are Montenegrins? Statehood, identity and civic society. U F. Bieber (ur.), *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood* (83-106). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Petranović, B. (1990). *Istorija Jugoslavije 1918-1988, Prva knjiga, Kraljevina Jugoslavija, 1914 – 1941*. Beograd: Nolit.
- Popović, M. (2008). *Protiv struje*. Zagreb: Luča.
- Radulović, D. (2015). Uvodna riječ. U D. Radulović (ur.), *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu* (5-7). Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska.

- Rastoder, Š. (2003). A short review of the history of Montenegro. U F. Bieber (ur.), *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood* (107-137). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Rastoder, Š. (2015). *Politički život u Crnoj Gori 1929-1941*. Podgorica: Almanah.
- Seebauer, R. (2007). Allgemeine Vorbemerkungen zum Begriff der „Identität“. U R. Seebauer (ur.), *Europa – Nachdenken und Vordenken. Regionale, nationale und europäische Identitäten. Persönlichkeiten im europäischen Bildungswesen* (7-12). Berlin: Lit Verlag.
- Sirotković, H.; Margetić, L. (1988). *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šistek, F. (2015). Tomaš G. Masarik, crnogorsko pitanje i Prvi svjetski rat. U D. Radulović (ur.), *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu* (169-201). Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska.
- Škiljan, D. (2002). *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Van Meurs, W. (2003). The Belgrade Agreement: Robust mediation between Serbia and Montenegro. U F. Bieber (ur.), *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood* (63-82). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Wu, H. (2005). *Das Sprachenregime der Institutionen der Europäischen Union zwischen Grundsatz und Effizienz: Eine neue Sichtweise in der institutionellen Sprachenfrage Europas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Novinski članci:

- Akademik iz Socijalističkog Saveza*. Monitor, Podgorica, br. 1063, g. XXII, str. 24
- Crnogorski templari*. Monitor, Podgorica, br. 1067, g. XXI, str. 62
- Nastavak politike drugim sredstvima*. Monitor, Podgorica, br. 1062, g. XXII, str. 48-49
- Početak kraja*. Monitor, Podgorica, br. 1050, g. XXI, str. 62-63
- Predgovor sumnje*. Monitor, Podgorica, br. 1044, g. XXI, str. 62-63
- Sveštenici ratnici – vitezovi templarskog reda*. Monitor, Podgorica, br. 1046, g. XXI, str. 62

Ostali izvori:

- Novosadski dogovor iz 1954*. Dostupno na <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (učitano 4. lipnja 2017.)
- Polazne osnove za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore*. Službeni list Srbije i Crne Gore, Beograd, godina I, broj 1, 4. veljače 2003.

Stavovi crnogorskih građana o identitetu

http://www.maticacrnogorska.me/files/59/04%20istrazivanje%20javnog%20mnjenja_opt.pdf (učitano 1. prosinca 2018.)

Ustav Crne Gore. Službeni list Crne Gore, broj 1/2007., 25. listopada 2007. Dostupno na: <http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag=%7B70C61F26-B411-4FA2-BEF3-45A4E23C998A%7D> (učitano 4. lipnja 2017.)

Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 28. jun 1921 (Vidovdanski ustav). Dostupno na http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (učitano 4. lipnja 2017.)

Ustav za Knjaževinu Crnu Goru od 1905. godine, II. izdanje, Cetinje, K. C. Državna štamparija, 1907., str. 12

Popis stanovništva 2011. Zavod za statistiku Crne Gore <http://monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322> (učitano 4. lipnja 2017.)

Language and Religion as the Basis of Montenegrin National Identity

Abstract

The aim of the paper is to explore the problems of emancipation of the Montenegrin language and autocephalous Montenegrin Orthodox Church, not only as key bearers of the Montenegrin national identity, but also as categories indicating the deep division of the Montenegrin society. After a brief review of the Montenegrin history and analysis of the results of the population census in the last fifty years, the following text discusses the unfinished process of implementation of the standard Montenegrin language. Particular emphasis is placed on the reception of Peter II. Petrović Njegoš and the recent role of two opposing national academies of science, which among others prevented the true implementation of language standardization. The chapter on the Montenegrin Orthodox Church elaborates the arguments that support its existence as well as the arguments of its main opponent, the Serbian Orthodox Church, along with the elaboration of the influence of the Templars, which gave a strong seal to the local Orthodox Church.

Key words: Montenegrin national identity, Montenegrin language, language standardization, autocephalous Montenegrin Orthodox Church.